

MENS EN WERELD

Er is in verschillende bladen over geschreven maar ik kan het niet laten om er ook over te schrijven. Het gaat over een bezoek aan het Stedelijk Museum in Amsterdam. Naast allerlei verforgieën en ijzerplastieken, wordt tentoongesteld het resultaat van een kinderfeest, waarop de jeugdige deelnemers ter plaatse zelf de versieringen maakten. De fabrieken van Van Leer vierden o.a. zo hun veertigjarig bestaan en een vrolijker en origineler manier om dit feit te herdenken zal moeilijk te bedenken zijn. De kinderen – vast onder goede leiding – maakten grote vissen, die aan de zoldering zweven, een gemeenschappelijk schilderij van een haven, een fantastische feestoptocht, een serie grootse poppen, plakborden met wonderlijke figuren, schepen, huizen, bloemen, rozetten en dat alles is zo indrukwekkend, hartverwarmend en overrompelend, dat de bezoeker opgewekt het museum verlaat. Men mag denken over moderne opvoedingsmethoden zoals men wil, maar als een paal boven water staat het feit, dat hoe meer men de kinderen zelf, vrij, aan het werk zet, hoe meer vreugde en bevrediging, hoe meer resultaten. Met afschuw denken we terug aan het jacoby-kannetje en het voordoen en de enige juiste lijn en de verveling.

De pingpong speler, die deze jongen maakt is wellicht geen groot kunstwerk, maar de functie, die het zelf-maken heeft is van belang. Generaties lang is elke vorm van creativiteit gedood in kinderen en het is een van de verheugende dingen, dat men dat inziet en de jonge mensen weer laat toneelspelen, vormen, tekenen. Ik weet niet hoe lang de tentoonstelling in Amsterdam duurt maar mocht die er nog zijn als u dit leest, ga er heen. Bij Van Leer begon een victorie.

En nadenkend over deze tentoonstelling moest ik wel tot de conclusie komen dat de samenleving, door de mechanisatie van beroep, bedrijf, ontspanning en inspanning, door film en radio en T.V. één ding zeker heeft verminkt en verbannen; de activiteit van het scheppen. Zou daarom de wereld, volgens velen, zo zinloos zijn?

De dood van Chessman

De algemene beroering om de executie van Chessman herinnerde mij aan de protestdemonstraties, meer dan dertig jaar geleden, toen Sacco en Vanzetti zijn terechtgesteld. Bij veel gelijkheid is er ook veel verschil. In geen van beide gevallen immers heeft het Amerikaanse rechtsbestel de wereldopinie overtuigd van de schuld der verdachten. In beide gevallen was er een lange gevangenschap aan de terechtstelling voorafgegaan: zeven jaar bij Sacco en Vanzetti, twaalf jaar bij Chessman. Maar terwijl men destijds van een politieke moord kon spreken, omdat het ging om anarchistische stakingsleiders, is het nu een volstrekt ónpolitieke zaak. Daar staat weer tegenover, dat men Sacco en Vanzetti voor middelmatige mensen kon houden, terwijl Chessman door zijn geschriften bewezen heeft over een superieur intellect, een vruchtbaar schrijftalent en een ongewone moed te beschikken. Dat alles mag geen reden zijn om de gerechtigheid haar loop te verbieden, het is wél een reden tot bijzondere belangstelling in degene die daardoor te gronde gaat.

Maar de doodgewone krantenlezer heeft de zaak-Chessman in de loop der jaren natuurlijk niet gevolgd, noch diens boeken bestudeerd. En toch is juist zijn verontwaardiging een verheugender uiting van humaan rechtsbesef, dan de subtiel beredeneerde overwegingen der goedingelichte journalisten. Die verontwaardiging heeft een dubbele oorsprong: afkeer van de doodstraf in het algemeen; weerzin tegen de doodstraf na uitstel. In alle landen ter wereld heeft men eeuwenlang gemeend de doodstraf te moeten handhaven. En eeuwenlang is hij gepaard gegaan met de gruwelijkste folteringen, hetgeen overigens niet verhinderde dat de burgerij de executies bijwoonde als een openbaar vermaak. Alle sombere voorspellingen ten spijt, heeft het afschaffen van de doodstraf geen slechte gevolgen gehad voor de criminaliteit. In een redelijk geordende samenleving kan men het met andere straffen blijkbaar wel af. Het is zelfs niet zeker dat een snelle dood als zwaarder straf zou moeten gelden, dan levenslange gevangenschap. Bovendien maakt de dood berouw en inkeer uiteraard onmogelijk, en indien er enig zedelijk heil voor het schuldige individu is, dan toch wel daar. Het sterkste argument tegen

de doodstraf is z'n overbodigheid. Het is dit besef dat heeft meegewerkt in de publieke verontwaardiging.

Maar het is het enige niet. Want wat nog sterker sprak, was de overtuiging dat de doodstraf, indien dan al gehandhaafd, een zaak van snelheid behoort te zijn. Heeft Chessman de dood verdiend naar Amerikaans rechtsbesef, tot twaalf jaar doodsangst was hij niet veroordeeld! Wat nog begrijpelijk en aanvaardbaar is op korte termijn, wordt onbegrijpelijk, onaanvaardbaar, ja onmenselijk op de lange duur. Het uitsel, telkens opnieuw, op telkens andere gronden, wekte de walgelijke indruk van gesol met een weerloze man: een demonstratief gebrek aan eerbied voor het mensenleven juist bij hen die door hun functie geroepen waren het leven te eerbiedigen en te beschermen. Het weerzinwekkende hiervan werd nog verergerd door de onontkoombare indruk, dat zelfs de goede wil van sommige staatslieden niets vermocht tegen papieren bepalingen, die allermindst de bedoeling hadden om de wreedheid te vermeederen. Geklemd in een formalisme dat de menselijke verantwoordelijkheid verlamde, zijn rechters en politici gezamenlijk schuldig geworden aan een executie waar het simpele geweten op reageert als op een moord.

Maar er is nóg meer, en wellicht is dat zelfs het allerbelangrijkste. Het houdt verband met de functie die Noord-Amerika na twee wereldoorlogen vervult in het west-europese levensgevoel. Wij weten het wel: terechtstellingen in dictaturen, in Rusland, in Hongarije, in Spanje, in Cuba, behoren tot de dingen waartegen elk protest in machteloosheid vrijt. Maar aan Amerika denken miljoenen die er nooit geweest zijn en er wel nooit zullen komen, met een gevoel van verwantschap en genegenheid: het land van de vrijheid, van burgerlijke rechten, van menselijke waardigheid. Dat is geen beredeneerde gedachte, het is een intuïtief besef van wederzijds vertrouwen. Van dit volk te moeten erkennen, dat het de zaak-Chessman op een mensenwaardige wijze heeft beëindigd, geeft eenzelfde schok als wie zijn beste vriend betrapt op een fieltienstreek.

Daarom vind ik de tweede mei 1960 een zwarte dag: voor Chessman; voor ons; maar voor Amerika het meest. *G. Stuiveling*

Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
15e jaargang no. 10 – 21 mei 1960

Kritisch allerlei

Nu wij na vijf jaar van de regering eindelijk weer eens onze bevrijdingsdag mochten vieren, nadat de heren werkgevers zich met pijn en moeite over het verlies van die hele dag produktie hadden heengezet, heeft uw redacteur de gelegenheid aangegrepen om, van het mooie weer profiterend, een tochtje door Brabant te maken. Dat tochtje heeft hem twee dingen geleerd. Een daarvan is, dat de bevrijdingsdag in ons volk leeft. Jarenlange pogingen om die dag als feestdag „dood te praten”, hebben niet kunnen voorkomen, dat Nederland op deze vijfde mei zich opgemaakt had zijn bevrijding feestelijk te herdenken. Dat viel ons temeer op, omdat wij het grootste deel van die dag in Noord-Brabant doorbrachten, waarvan men zo vaak gezegd heeft, dat daar juist het accent meer op de regionale bevrijdingsdagen zou liggen. Moge deze grootse viering voor onze regering aanleiding zijn nu eindelijk eens een eind te maken aan het geharrewar over de vijfde mei, aan het gesol dat juist zo'n dag onwaardig is, en ons jaarlijks deze nationale feestdag bij uitnemendheid te gunnen.

Het tweede ding, dat wij leerden, was van onaangename aard. Eigenlijk leerden we dat ook niet in de letterlijke zin, maar het is toch altijd iets concreter als men zulke dingen aan den lijve ervaart. Toen uw redacteur namelijk in het hartje van Brabant met zijn vrouw samen in een van de mooie bossen die die provincie nog rijk is, wat uitrustte, werd hij na korte tijd door een agent aangesproken. Blijkbaar op grond van een of andere plaatselijke verordening, vroeg deze hoogwaardigheidsbekleder hem naar... zijn trouwboekje! Bevrijdingsdag ja, maar welke paus helpt ons zuiden eens van dit soort denkbeelden af?

In Rome begint de victorie „beslist niet!” schrijft ons een lezer, die ons met zijn brief een knipsel toestuurt uit „Vrije Geluiden”, waarin wordt aangekondigd dat voor de televisie zal worden gedraaid de film „Een vrouw aan boord”, waarvan het gegeven is ontleend aan een roman van Richard Armstrong. Daarbij tekent dit omroepblad van de V.P.R.O. aan:

„Protestantse, buitenkerkelijke en humanistische kinderen moeten 14 jaar zijn om het geval zonder morele bezwaren te kunnen verwerken. Katholieke jongeren worden daartoe eerst op 18-jarige leeftijd in staat geacht, volgens de ver-

schillende keurende instanties tenminste.”

Onze ijverige dienstklopper uit de Brabantse bossen heeft er waarschijnlijk met rode oortjes naar zitten kijken...

Achtenzeventig procent van de Britse bevolking verlangt dat lijfstraffen voor daden van geweld weer toegepast worden, hetzij met de roe, hetzij met de zweep en zelfs beide. Dit is het verrassende resultaat van een opinie-onderzoek dat ingesteld werd door het Britse Gallupinstituut. Vierenzeventig procent van de ondervraagden wil, dat de rechters grotere bevoegdheden krijgen om doodvonnissen uit te spreken.

Wij lazten dit ongeloofwaardig bericht in „Het Vrije Volk”, dat er aan toevoegt, dat minister Butler de grootste moeite heeft om tegenstand te bieden aan de actie van verschillende conservatieve Lagerhuisafgevaardigden, die de lijfstraffen weer ingevoerd willen zien. Het blijkt echter, dat de voorstanders van dit soort barbaarsheid geenszins allen leden van de conservatieve partij zijn.

„Lijfstraffen worden verlangd door 79 procent van de Britse arbeiders, door 75 procent van de middenstand en 69 procent van de voorstanders behoort tot de categorie van gegoede mensen. Het gaat dus meer om een sociaal dan om een politiek verschijnsel.”

Dat de Engelsen, ongeacht hun politieke partij, conservatief van aard zijn, was voor ons niets nieuws. Dat deze lieden, die hun land zo graag als het voorbeeld van beschaving afschilderen, tot de middeleeuwen terug willen, valt ons echter moeilijk te verwerken.

De middeleeuwen zijn deze maand ook in Amerika weer tot leven geroepen, in de terechtstelling namelijk van Caryl Chessman, de man die twaalf jaar lang kans had gezien uitstel van executie te verkrijgen. Een uitermate pijnlijke bijzonderheid die op het laatste moment nog een rol speelde, was het feit dat de federale districtsrechter vijf minuten voor de terechtstelling nog bereid was deze een half uur uit te stellen, teneinde gelegenheid te hebben de argumenten van een van Chessmans advocaten aan te horen. Dit besluit heeft de veroordeelde niet meer mogen baten, omdat de secretaresse van de rechter, die het uitstel aan de gevangenis moest mededelen, minutenlang een verkeerd telefoonnummer draaide.

Met grote instemming hebben wij het waardige commentaar gelezen, dat de redactie van de

„Nieuwe Rotterdamse Courant” aan deze zaak heeft gewijd, en dat wij gaarne in extenso overnemen: „Niet velen zullen deze terechtstelling als juist beschouwen. Wie de neiging zou hebben, ook te denken aan de misdrijven waarvoor Chessman was veroordeeld, zal toch ook enige aarzeling voelen opkomen wegens de ontkenning die de veroordeelde tot het laatste ogenblik heeft volgehouden. De mogelijkheid van rechterlijke dwaling is meer dan eens verre van theoretisch gebleven; zij is dan ook steeds een sterk argument — maar niet het enige — tegen de doodstraf geweest.

In de zaak-Chessman heeft intussen het meest geschokt de terechtstelling na een verblijf van twaalf jaar in de dodencel. Het strafprocesrecht ginds maakt zo iets blijkbaar mogelijk. Het incident van de secretaresse die op een kritiek ogenblik het verkeerde telefoonnummer draaide, legt nog eens extra nadruk op hetgeen mogelijk is met een mensenleven.

De doodstraf op zichzelf al afwijzende, voelen wij ons geschokt door de wijze waarop deze straf ginds in dit geval is gehanteerd, met andere woorden: door de onmenselijke manier waarop een onmenselijke straf is toegepast. Wij zijn geschokt door het feit dat dit mogelijk is gebleken.”

Nog meer middeleeuwen, maar dan van onschuldiger aard: het geloof namelijk aan de wonderen van Lourdes, waarover het katholieke weekblad „De Gooische Post” schrijft:

„Heeft Lourdes nog aanbeveling nodig? Eigenlijk niet. Er lopen duizenden propagandisten in ons vaderland rond; dat zijn zij die er geweest zijn. En wie er geweest is, wil terug; en maakt anderen enthousiast er voor! Het is nooit gehoord dat iemand teleurgesteld

uit Lourdes terug kwam (je moet maar durven! Red. K.A.). Zelfs de meest nuchtere Hollander, die er misschien tamelijk sceptisch naar toe gaat, zo met het idee: „ze krijgen mij er niet onder”... als hij eenmaal in de sfeer van Lourdes is ondergedompeld, zich één begint te voelen met de tienduizenden geloofsgenoten rondom hem; de lange, lange rijen zieken is langs gegaan en vooral als hij voor het eerst komt te staan voor de grot (van kindsbeen af honderden malen afgebeeld gezien en nu voor het eerst aanschouwd) en dan weet — op het getuigenis van het dooierlijke meisje Bernadette —, daar stond Maria... dan gaat hij door de knieën. En dan moge de uitdrukking „Maria's genade-oord” misschien wat ouderwets klinken, de naam is volkomen juist! Hoe vaak hoort men niet de bekentenis: „De bedevaart naar Lourdes heeft me meer gedaan dan een retraite”.

Wij worden altijd een beetje kriebelig als wij worden toegesproken op die gemoedelijk-kinderlijke wijze die vele roomse schrifturen eigen is, maar waarschijnlijk zal dit verhaaltje ook wel voor kinderlijke zielen zijn bedoeld. Gezien het taalgebruik moeten wij trouwens aannemen, dat het ook wel door een kind zal zijn geschreven.

Men wil overigens een grote groep bedevaartgangers uit het Gooi bij elkaar krijgen, want „Een grote bedevaart is nu eenmaal noodzakelijk; pas als men met een paar duizend pelgrims komt, kunnen de heilighdoms-autoriteiten te Lourdes bepaalde faciliteiten verlenen: besproken uren in de basiliek voor de plechtige Hoogmis, besproken uren voor de nachtelijke aanbidding, gereserveerde ruimte en plaatsen bij de grot voor de openings- en afscheidsplechtigheid en dergelijke.”

J. B. Charles schreef destijds eens over de „Heiligheidsindustrie”; daar zit toch wel wat in.

Verschiet

Droevig is het mateloos verschiet.
Op vele bedden liggen jonge mensen,
in vademloos verdriet, en staren
zonder wens, door de ramen, in het niet.

Eeuwen wisselen hun klederen en namen,
eeuwig wachten tranenbad en duister,
zij sparen dromen, en hun moegespaard gefluister
verteert haar tederheden als de nachten
gekomen zijn en het zijn de juiste niet.

Wind, waai de luiken toe voor het lichte raam,
de jonge mensen zijn te zoet geschapen,
laat ze vervloeden of hun lot verslapen,
ze zijn tot sterven nog zo onbekwaam.

Leo Vroman, Gedichten vroegere en latere - Em. Querido's uitgeverij; Amsterdam, 1949.

Stichting Steunfonds Praktisch Humanisme te Amersfoort — Postrekening: 6168

Straf en vergelding

Ook dit jaar heeft de Haagse gemeenschap weer het traditionele „openbaar gesprek” georganiseerd. Het thema was nu „straf en vergelding”. Drie strafrechtsspecialisten hadden op het podium plaatsgenomen, nl. de katholieke mr. dr. C. Bronkhorst, de protestant dr. H. Bianchi en de humanist prof. mr. W. F. C. van Hattum.

Als eerste voerde het woord de gespreksleider dr. V. W. D. Schenk, voorzitter van de Haagse gemeenschap. Dr. Schenk trok een vergelijking tussen gezin en maatschappij. In het gezin vragen wij ons af: Wat moeten wij als opvoeder doen? In het maatschappelijk leven doen wij iemand onrecht als wij hem niet als mens maar als een lager wezen behandelen. Wij stellen iemand verantwoordelijk.

De maatschappij moet zichzelf echter ook beschermen tegen het a-sociale gedrag van bepaalde individuen. Ook geesteszieken worden geïsoleerd. Niet iedereen is in staat volledige verantwoordelijkheid te dragen. Dr. Schenk wees er echter met klem op, dat de mens niet alleen een produkt van het verleden is, hij is ook een belofte voor de toekomst. Met de mogelijkheid van veranderingen in de persoon van een delinquent moeten we altijd rekening houden. De volgende spreker was de humanist prof. Van Hattum. Deze betoogde, dat wat men vroeger de „moderne school” noemde (Van Hamel, Simons, Van der Hoeven e.a.) tegenstanders waren van vergelding. Veelal waren aanhangers van deze „moderne school” determinist. Zij meenden, dat de mens volledig bepaald is door erfelijkheid en milieu. (Ook Leo Polak verkondigde de mening, dat iemand nooit anders had kunnen handelen dan hij handelde.)

Wanneer iemand in zijn handelen volledig bepaald is door erfelijkheid en milieu dan is er geen sprake meer van verantwoordelijkheid en verliest ook de vergelding zijn zin. Thans echter meent men dat straf mag en moet zijn: vergelding van schuld. De mens kan verantwoordelijk worden gesteld en de maatschappij heeft het recht de misdadiger leed toe te brengen evenredig met zijn schuld.

Geen wraakoefening

Straf mag echter nimmer een wraakoefening zijn. De mens, ook de misdadiger, is een zedelijk wezen op wiens verantwoordelijkheid een beroep kan worden gedaan. Een delinquent heeft

de rechtsorde verstoord en de gemeenschap heeft het recht de rechtsorde ongeschonden te handhaven.

Wel wees prof. Van Hattum er op, dat noch de stelling, dat de mens niet anders kan handelen dan hij doet, noch het tegengestelde, bewezen kunnen worden. Maar men moet beginnen de delinquent verantwoordelijk te stellen. Blijkt uit psychologisch en psychiatrisch advies, dat hij verminderd toerekeningsvatbaar is, dan wordt hier uiteraard rekening mee gehouden. Straf is geen subjectieve wraakneming. Exacte maatstaven voor straffen zijn er niet. Wel kan men door vergelijking van de strafbare feiten tot een strafvaststelling komen. Prof. Van Hattum wees er tenslotte nog op, dat men is gaan inzien, dat gevangenisstraf oneindig veel meer leed voor de delinquent betekent dan men vroeger ooit heeft ingezien. De duur van de opgelegde gevangenisstraffen is in de loop der jaren dan ook sterk verminderd.

De volgende spreker, de protestant Dr. Bianchi legde er de nadruk op, dat de opvattingen over straf en vergelding gewijzigd zijn onder invloed van de veranderde mensbeschouwing. Niet langer beschouwt men de mens uitsluitend als een produkt van maatschappelijke en biologische factoren. De „oude” school, vroeger de „moderne” school genoemd, dacht deterministisch. Tegenwoordig ziet men de mens, met zijn verleden, staande in het heden met een nog open toekomst. De vraag is dan: Wat doet de mens met zijn aanleg, met zijn verleden?

Wortels liggen dieper

Vroeger benaderde men het probleem meer vanuit de ideologische sfeer. Zo meenden de socialisten, dat het kapitalisme hoofdoorzaak van de criminaliteit was. Thans ziet men echter bv. in Zweden, dat met de versterkte positie van het socialisme en de toeneming van de welvaart ook de criminaliteit is toegenomen. De wortels liggen dus dieper dan men vroeger dacht. Dr. Bianchi betoogde voorts dat de opvattingen van de „oude” school in wezen wreed waren. Wanneer men de delinquent zijn recht op straf ontnemt, verloochent men hem als mens. Vergelding betekent evenredigheid tussen straf en daad, tussen straf en persoonlijkheid. Vergelding mag geen schade toebrengen aan de menselijke persoonlijkheid. Daarom kon Dr. Bianchi

ook weinig goeds zeggen over het systeem van gevangenisstraf.

De volgende spreker, de katholieke dr. Bronkhorst beklemtoonde allereerst, dat er geen specifiek katholieke opvatting over straf en vergelding bestaat. Prof. Duijnsteek b.v. hangt de vergeldingstheorie aan, prof. Sassen is tegenstander van de vergelding. Thomas van Aquino geeft geen beslissende uitspraak. Prof. Pompe meent, dat vergelding niet verder mag gaan dan dienstig is voor de gemeenschap.

Een praktische moeilijkheid is altijd de evenredigheid tussen schuld en straf. Straf is niet alleen vergelding van schuld maar ook een appel op het verantwoordelijkheidsbesef van de delinquent. Spreker liet evenwel niet na er op te wijzen, dat vele delinquenten in een irreële wereld leven. De eisen van onze ingewikkelde en liefdeloze maatschappij zijn hoog. Een rechter moet zich echter houden aan het recht omdat geen samenleving denkbaar is zonder recht. Strafmataregelen hebben echter alleen zin, wanneer zij de mens in positieve zin naar zijn toekomst wijzen.

Vragen en antwoord

Na de pauze werd een aantal vragen uit het publiek beantwoord. Unaniem waren de sprekers in hun afwijzing van de doodstraf en de levenslange gevangenisstraf. De levenslange gevangenisstraf werd een „afschuwelijk, mensonwaardig instituut” genoemd. In feite is de levenslange gevangenisstraf in Nederland afgeschaft, aangezien de delinquent na verloop van tijd „op jaren wordt gesteld”. Uit de beantwoording van de vragen bleek ook, dat de sprekers over de strafmaat geen duidelijke uitspraak konden geven.

Wat weten we over de mate van leed, welke wij iemand toevoegen? Prof. Van Hattum meende, dat eigenlijk de straf van onbepaalde duur zou moeten zijn, want we weten niet hoe de delinquent de straf ondergaat. Maar dat is natuurlijk in de praktijk onmogelijk. We moeten uiteraard de strafmaat van te voren bepalen.

De voorzitter Dr. Schenk kon in zijn slotwoord met voldoening constateren, dat er t.a.v. het probleem straf-vergelding tussen de vertegenwoordigers van de drie zuilen eigenlijk geen scherpe tegenstellingen bestaan. Ook meende hij te mogen concluderen, dat de menselijke wijze waarop men tegenwoordig de delinquent benadert toch een erfenis is van de „oude” school.

De Haagse gemeenschap kan terugzien op een zeer geslaagd openbaar gesprek! P. Krug

Zomerkampen HJG

De Humanistische Jongerengemeenschap organiseert dit jaar een tweetal zomerkampen in de omgeving van het plaatsje Laifour in de Franse Ardennen. We kamperen in tenten op een terreintje op niet meer dan twintig meter van de rivier de Maas. We bevinden ons hier in een prachtige streek met o.a. rotsen en bossen. Ook kunnen we van prachtige uitzichten genieten. In de Maas kan gezwommen worden.

Het eerste kamp wordt gehouden van zaterdag 23 juli tot zondag 31 juli en het tweede kamp van zaterdag 30 juli tot zondag 7 augustus.

De reis kan op eigen gelegenheid of per speciale HJG-bus gemaakt worden.

De kampprijs bedraagt f 35,- per persoon per kamp; de busreis bedraagt f 30,- vice versa.

Inlichtingen kan men verkrijgen bij: Olof Lambeck, Graaf Aelbrechtlaan 45, Amstelveen (tel 02964-4245), hier kan men zich ook opgeven (de inschrijving sluit op 1 juli). Belangstellenden zijn ook van harte welkom.

Rectificatie

In het artikel „Diep beschamend” (M. en W. van 7 april 1951) schreven wij dat ook de regering van Zuid-Afrika de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens had ondertekend. Dat is niet juist. De Verklaring werd aangenomen door een stemming in de Algemene Vergadering, waarbij Zuid-Afrika tot de acht blanco-stemmers behoorde. Hoewel deze onnauwkeurigheid aan de strekking van het artikel geen afbreuk doet, achten wij ons tot een rechtzetting verplicht.

Adresveranderingen

U kunt de administratie veel werk besparen, door bij verhuizing tijdig uw adreswijziging op te geven aan het Centraal Bureau Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht.

Lezingen voor de radio

22 mei, 9.45 uur (VARA): prof. dr. G. Stuijveling: „Uit Humanistisch oogpunt”.

29 mei, 9.45 uur (VARA): mr. H. B. J. Waslander: „Geloof en ongeloof; kerk of geen kerk”.

5 juni (1e Pinksterdag) 9.50–10.00 uur (VARA): prof. dr. J. C. Brandt Corstius over: „Taal noch teken?”

12 juni, 9.45 uur (VARA): dr. A. L. Constandse over: „Redelijk egoïsme”.

U kunt zich op de wekelijks verschijnende teksten van de lezingen abonneren door overschrijving van f 4,- per jaar op giro no. 58 t.n.v. de Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Voor leden van de luisterkring f 3,- per jaar. Losse nummers f 0,25.

Multatuli en de Max Havelaar

Toen honderd jaar geleden Eduard Douwes Dekker in een Brussels logement zijn Max Havelaar schreef, wilde hij, dat dit werk een opzienbarende en zeer persoonlijke ontboezeming zou zijn, de dramatische hartekreet van een beledigd en gekrenkt man. „Het boek is bont... er is geen geleidelijkheid in... jacht op effect... de styl is slecht... de schryver is onbedreven... geen talent... geen methode... Goed, goed, alles goed! Maar... de Javaan wordt mishandeld! Want: wederlegging der hoofdstrekking van myn werk is onmogelyk!” En toch wist hij dat het niet alleen ging om de Javaan, doch dat hij, Multatuli, zijn persoonlijke zaak had vereenzelvigd met die van de inlander. En aldus schreef hij het eerste echte, nog steeds „moderne” en door stijl immer boeiende „romantische” boek in de Nederlandse taal. Romantisch in de zin, waarin Heinrich Heine dit was geweest, of Victor Hugo in zijn veste polemische geschriften, of pamfletisten van minder naam die een persoonlijke kruistocht voerden. Het is merkwaardig genoeg dat zulk een rebelse individualist, die lang niet altijd objectief was, en soms een stijfkoppige querulant en een typische „neuroticus” (zonder aanpassingsvermogen aan de geijkte normen van zijn tijd) zo ontzaglijk veel weerklank vond in een land, dat men in den vreemde beschouwde als „une nation éteinte”, een uitgedoofde natie. Wat naar de diepte van de verboden gedachten was verbannen wekte hij evenwel tot leven, en zonder drift zou hij een verdrukte redelijkheid niet hebben kunnen doen ontwaken. Zo schreef een geërgerd man in pathetische stijl een klassiek werk. Klassiek niet alleen, omdat zijn figuren tot symbolen werden: Droogstoppel, Sjaalman, Slymering, Saidjah en Adinda, Max Havelaar zelf. Doch ook omdat de emoties waaraan het uitdrukking gaf universeel zijn. Vandaar ook dat hetgeen toenmaal op Java geschiedde slechts aanleiding was en thans nauwelijks nog doorslaggevend. Zelfs indien de geschiedenis van Lebak gefantaseerd zou zijn geweest, zou het boek niet minder waardevol zijn gebleven. Want hetgeen deze „roman” beschrijft gebeurt overal en altijd, hoezeer ook het decor telkens wisselt.

In het overgevoelige medeleven, de bittere ironie en het felle beroep op rechtvaardigheid hervindt men overigens steeds de centrale figuur om wie alles zich beweegt: de auteur. Hij poogt zichzelf niet uit te wisselen zoals een schrijver van de realistische school, die zich wil vereenzelvigen met alle gestalten, en geen van hen wenst te zijn. Hij zal later dan ook voornamelijk een groot pamfletist worden. En ondanks zijn toneelstukken en zijn Woutertje Pieterse, zal hij niet allereerst een schepper van „fiction” worden – hoe ontzaglijk rijk ook zijn verbeelding is – maar meer een onuitputtelijke uitvinder van „parabelen” en „moraliteiten”. Hij is geen man van enige partij of enige beweging, en toch heeft hij ze alle bevrucht: de vrije gedachte, het socialisme, de nieuwe seksuele moraal, de emancipatie van de vrouw, het anti-kolonialisme.

Men leze in zijn „Pruisen en Nederland” de aanklacht tegen de burgerij met betrekking tot het lot der arbeiders. „Het is een leugen, dat de door Nederland uit Indië verkregen welvaart afdruipt op de mindere. De geringe man geniet er niets van. Geen knecht, pakdrager of andere arbeider ontvangt een cent hoger loon, omdat zijn heer rijk werd door ’t schacheren in gestolen koffie...” Hij was geen socialist, maar men weet hoe Wibaut bijvoorbeeld hem bewonderde. Zo was het ook gesteld met zijn opvattingen over het kolonialisme. Hij was geen voorstander van de ontvoogding in de zin, die dat woord kreeg in

onze eeuw, en eigenlijk wilde hij eerder „patriarchaal” beschermer der inlanders zijn dan Indië los te maken van Nederland. Maar zijn boek werd een strijdkreet tegen de kolonisatie.

Hij was geen democraat en zou wel hebben gepast in een systeem van verlichte maar autoritaire regenten. En toch prikkelde hij als geen ander de drang naar individuele vrijheid en non-conformistische zelfstandigheid. Een „dageraadsmen” was hij evenmin. Welke ongelovige heeft evenwel méér argumenten tegen kerk en christendom geleverd dan hij? Hij kon geen vrede hebben met welk mythologisch Godsbegrip ook. En als men uitging van een Almacht, hoe zou men deze dan „goed” kunnen noemen in een natuur en een mensenwereld met zoveel ellende, onrecht en kwaad? Zo hij al bereid was te spreken van „God”, dan veel meer als het wijsgerig begrip van de Noodzakelijkheid, de „wetmatigheid van het Zijn”. En hierin naderde hij Spinoza.

Natuurlijk was hij geen fatalist. De studie van de wetten der natuur maakt het ons juist mogelijk, onze voorzorgen te nemen en die natuur ten dele aan ons dienstbaar te maken. Hij verwierp het wonder op grond van de natuurwe-

tenschap, maar hij wist dat die kennis kon worden aangewend ten bate van het welzijn van de mens. Zijn felle strijdbaarheid tegen dogmatiek en religieus fanatisme wortelde in gezonde ethische opvattingen, al kwamen die zeker niet altijd overeen met de morele conventies der samenleving. Lustgevoel en deugd waren bij hem geen tegenstellingen, hij zocht een vreugde-aanvaardende en anti-nihilistische zedeleer ingang te doen vinden. Afkerig was hij van een krampachtige, slechts plicht en offers eisende ethiek. Hij meende niet „dat de mens van nature geneigd is tot alle kwaad”. Want stellig wekt de civilisatie verschijnselen van ontaarding, die vaak erger zijn dan primitieve driftmatigheid. Doch in eerste aanleg was hij een „moralist” in de goede zin van het woord: een wekker van besef van verantwoordelijkheid. In zoverre was voor hem de levenshouding van groter betekenis dan de wereldbeschouwing. Aan Dr. Muller schreef hij: „Aan u behoef ik niet te zeggen dat er ongelovigen zijn, die beneden het geloof staan. Ik huiver van de broederschap met de zodanigen...”

„Ik zal in mijn schrijven trachten naar waarheid. Dit is mijn program. Dit is mijn enig program... Ik hoop dat er een idee zal liggen in elk verhaal, in elke mededeling, in elke opmerking...” zo schreef hij in 1862. Onzegbaar rijk aan ideeën is Multatuli altijd geweest. En zelden bleef het werk van een schrijver na honderd jaar zo fris, zo boeiend en zo ontroerend als de Max Havelaar.

Constandse

Honderd jaar Max Havelaar - De

Wie van de Max Havelaar een gewone editie bezit mist een bijzondere passage, een fragment van gewicht dat zelfs Multatuli in druk nooit heeft gelezen. Alleen in de diplomatische uitgave (Stuiveling/Van Oorschot) van 1949 en in het eerste deel van het Volledige werk van 1950 is aan de hand van het manuscript de tekst volledig afgedrukt. Het zijn de vragen die de zoon van Batavus Droogstoppel, Frits, aan dominee Wawelaar „op de katechisatie” stelde en waarvan de goede man geheel over stuur raakte.

Jacob van Lennep heeft die passage in het handschrift van de Max Havelaar geschrapt en aangezien Multatuli dit manuscript nooit meer onder ogen heeft gekregen, was hij ook niet in staat de oorspronkelijke tekst te herstellen.

Wat was het geval? We moeten ons even begeven in de loop van het verhaal. Droogstoppel, de makelaar in koffie, van de firma Last & Co, Lauriergracht 37 te Amsterdam heeft van zijn vroegere schoolkameraadje Sjaalman een pakket handschriften gekregen, met het verzoek na te gaan of voor een en ander een uitgever gevonden kon worden. Droogstoppel laat zijn volontair, de jonge Ernest Stern, zoon van een principaal uit Hamburg de papieren bewerken en succesievelijk ontstaat het verhaal van Max Havelaar, dat in vervolgen op de avondjes bij de Rosemeijers wordt voorgelezen.

Tussen deze teksten door komt steeds Droogstoppel zelf aan het woord en op zeker moment beklagt hij er zich over dat zijn zoon Frits geheel de verkeerde kant op gaat door het snuffelen in dat pak van Sjaalman. Frits wordt vrijmoedig, lonkt naar Bethsy Rosemeijer, van de Rosemeijers die in suiker doen, en onder het gehoor van dominee Wawelaar is ook de aandacht niet wat zij zou moeten wezen.

Ds. Wawelaar had zich bij vader Droogstoppel beklagd. De jongen werd verwaand. Dominee

kon er bijna niet meer tegenop. Elke ootmoed leek verdwenen. Maar wat Frits nu eigenlijk „op de katechisatie” gedaan had heeft Jacob van Lennep geschrapt. Vermoedelijk heeft hij aanvankelijk alleen maar een paar zinnen – over Jezus – gesupprimeerd, maar latere bedenkingen deden hem nog dieper snijden in het lichaam van dit boek. Ik zal de hele passage hier overschrijven, ten behoeve van hen die een traditionele en dus onvolledige editie van de Max Havelaar bezitten. Het is hoofdstuk XVI. De laatste gepubliceerde zin luidt: „Dominé Wawelaar klaagt over zijne verwaandheid, – van Frits meen ik, – op de katechisatie, en hij schijnt, – uit dat pak van Sjaalman alweer, – eene neuswijzigheid gehaald te hebben die den gemoedelijken Wawelaar dol maakt.”

Geheel geschrapt

Dan heeft Jacob van Lennep een potloodhaak geplaatst. Het volgende is geheel geschrapt; ik zal aanduiden waar de passage begint en eindigt, die Van Lennep aanvankelijk als een minimum had willen achterwege laten.

„In plaats van aan te nemen wat de Schrift zegt, – en dat behoort men toch te doen, want het staat in de Schrift zelve dat men geloovig moet wezen, – doet hij allerlei vragen: „Wat was licht vóór er zon was? – Had die Melchizedek het ware geloof? – Wat zou er gebeurd zijn als Eva dien appel niet gegeten had? – Is mijn broertje verdoemd omdat hij voor den doop stierf? – Waar was de politie, toen Petrus Ananias en Saffirah liet doodvallen? –” – Nu komt de kleine passage die Van Lennep aanvankelijk alleen maar wilde schrappen. „Droeg Jezus kousen, en had hij een tulband op? – Hoe hoog is hij opgevaren voor hij aan den rand kwam van onze atmosfeer, en waar-

Multatuli de schrijver

Het zou onbillijk zijn, de honderd jaar geleden verschenen roman Max Havelaar uitsluitend te beoordelen en waarderen als literair kunstwerk; Multatuli zelf heeft hiertegen altijd met klem geprotesteerd, en later verklaarde hij, zijn publiek te verachten met grote innigheid, omdat het zijn „mooischrijverij” prees, doch zich verder weinig aan de zaken gelegen liet liggen.

Niettemin zou het even onjuist zijn, de Max Havelaar alleen als een pamflet te beschouwen, dat uitsluitend in de vorm van een roman gesteld was om meer aandacht te trekken. Hij maakte het zichzelf en anderen wel wijs, doch zo eenvoudig lag de zaak niet. Dat hij de uiterlijke vorm van de aanklacht verzorgde, lag voor de hand. Hij was in alles altijd gesteld op goede uiterlijke vormen en dito voorkomen. Zo wist men van hem te vertellen dat hij steeds in de puntjes gekleed ging en de duurste kleermakers nam; of hij ze altijd op tijd betaald heeft vermeldt de overlevering niet, doch het gaat er thans om dat hij eraan hechtte, goed voor den dag te komen en niet met marktschreeuwers van al te verdacht allooi vereenzelvigd te worden.

Zo is het ook te verklaren dat hij als stilist goed voor den dag wilde komen, zelfs als schrij-

ver van een pamflet. Maar er is meer. Indien hij alleen maar een pamflet had willen schrijven, dan zou zijn boek heel anders zijn uitgevallen. Al schrijvende echter werd hij zodanig bezielde dat zijn gehele arbeid op een heel ander plan kwam te liggen en behalve aanklacht ook literatuur werd.

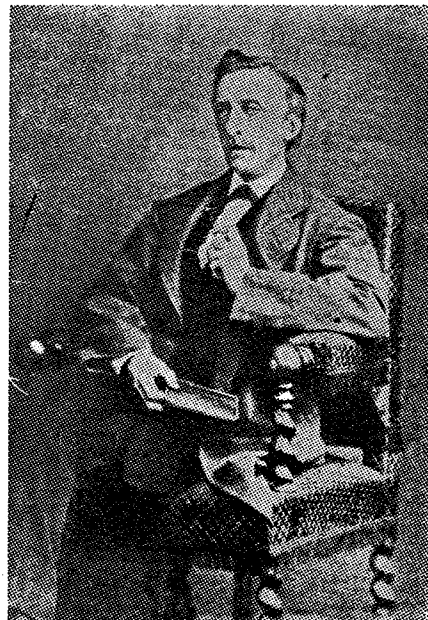
Dit is niet zo verwonderlijk, want neigingen om als literator te excelleren had hij steeds gehad: tijdens zijn jeugd in Amsterdam, toen hij lid was van de Maatschappij tot nut van 't algemeen, en ook gedurende zijn loopbaan als Oostindisch ambtenaar, toen hij letterkundige proeven vervaardigde en zijn opmerkelijke brieven schreef. Tijdens zijn verblijf te Menado had hij zelfs zijn vriend de uitgever Kruseman te Haarlem in een lange brief vol schrijfprouwen gepolst over de mogelijkheden van een literaire loopbaan.

Toch letterkundig

Toen het hem het minst gelegen kwam, werd hij inderdaad letterkundig: op het ogenblik dat hij te Brussel werkte aan het boek dat hem er maatschappelijk bovenop moest brengen en dat hij... eventueel niet zou publiceren indien hij in zijn waardigheid hersteld mocht worden.

Dit laatste gebeurde niet, en het boek verscheen. Het succes was groter dan het praktische resultaat, zodat er voor de schrijver niets anders opzat dan... van de pen te leven.

Het gelukte maar moeilijk, doch het nam niet

MULTATULI

weg dat hij onze grootste en briljantste prozaïst zou worden. Wanneer we zijn latere werken, en vooral de Ideën, Millioenenstudien en Specialiteiten met de Havelaar vergelijken, dan zien we dadelijk hoe hij als schrijver was vooruitgegaan. Men moet dan echter uitgaan van de oorspronkelijke Havelaartekst, en niet van de latere die hij totaal heeft herzien. Want toen hij in 1875 voor het eerst de roman zelf persklaar kon maken, was dit voor de vierde druk.

Maar toen was hij een schrijver met een geweldige routine geworden. De latere Havelaar is in zo veel opzichten anders, dat we van een algehele omwerking mogen spreken; zowel de keuze als de volgorde der woorden is veranderd, zodat de vroegere stijfheid nagenoeg verdwenen is. De vroegere stijfheid, inderdaad, want al was de Max Havelaar van 1860 een voorbeeld van directe en vlot lopende schrijffrantaal, in vergelijking met het werk van tijdgenoten, de latere Multatuli zou bewijzen dat hij nog wel tot andere dingen in staat was.

Boeiend en levend

Het verschijnen van de Havelaar opende de loopbaan van Multatuli de schrijver, en daarmee begon tevens, mag men wel zeggen, ons moderne proza. Zonder experimenten à la Van Deyssel maar boeiend en levend, op de man af geschreven, terwijl het gezond verstand bovendien als controlerende factor optreedt wanneer dit nodig is, en ook het sentiment zijn rechten krijgt.

„Ik leg me toe op het schrijven van levend Hollands”, verklaarde hij. „Maar ik heb school gegaan,” voegde hij er voor alle zekerheid aan toe. Al had hij dus de storende invloed der Pennewips ondergaan, hij wilde bewust met hun stelsel breken. Wat dit betekende? Men leze maar eens de stijve lange zinnen in het officiële proza en ook in de literatuur van onze 19e eeuw, en daarna het werk van Multatuli.

Hij schreef het levende woord, doch dit betekende allermint dat hij er maar op los schreef. De verzorging die hij aan zijn teksten en zijn drukproeven besteedde viel ieder op die hem kende. Hij was niet tevreden voordat hij de beste uitdrukkingwijze gevonden had, en wat schijnbaar zo ongekunsteld was, dat was in werkelijkheid de schepping van een groot taalkunstenaar, die op zijn stijl even keurig was als op zijn uiterlijke verschijning.

Wat hij te zeggen had zei hij mooi en duidelijk, zodat er van zijn werk bezieling en helderheid beide uitging. Zo bracht hij zijn hoofdlee: „de roeping van de mens is mens te zijn” op een wijze die niet misverstaan kon worden en die inspirerend zou werken niet alleen op zijn tijdgenoten, maar ook op de lateren.

G. W. H.

agen van Frits (geschrapt door J. van Lennep)

heen ging hij verder? — Waarom was hij brutaal tegen zijne moeder toen deze hem zocht?” Deze drie voorgaande vragen waren het minimum waarvoor Jacob van Lennep geen openbaring kon goedkeuren. Maar tenslotte ging hij verder, en ook de volgende vragen vonden bij hem geen genade: „Is er een proces geweest over de waarde van die varkens die in het water werden gejaagd? — Waartoe dienden die varkens in een land waar zwijnevleesch verboden is? — Hoe maakte men het met de nalatenschappen van de menschen die opstonden uit hunne graven? — Waarom moest Ezechiël vuiligheid eten? — Wat is de bezigheid van een opperwezen, bij volmaakte natuurwetten? — Waarom werd het menschedom eerst gered, vierduizend jaren na de Schepping? — Waarom laat God toe, dat velen die redding afwijzen? — Waarom heeft de duivel magt als hij door Christus overwonnen is? — Was Konstantijn de grote niet een gemeene moordenaar? — Van waar komt het dat vele eeuwen na Christus niet zo beschaafd waren als de eeuw van Augustus? — Waarom sluiten we onze huizen in een land dat christelijk is, en waar dus geen dieven zijn? — Waarom was David een man naar Gods hart? — Waarom mochten de Israëlieten goud en zilver medenemen dat aan de Egyptenaren behoorde? — Waarom is Jezus een zoon David's, als Jozef die van David afstamde, zijn vader niet was? — Hoe weten wij dat God groot is, als wij Hem niet begrijpen? — Was Judith eene fatsoenlijke vrouw? — Hoe kwam Noach aan een paar ijsbeeren voor de ark? — Van waar kwamen de menschen die Kain niet mochten doodslaan? — Wat gebeurt er als twee geloovigen tegen elkaar inbiddent? En zoo al voort! Gij begrijpt hoe Wawelaar, doordrongen van liefde tot de Waarheid die het Leven is, droefheid gevoelt bij zulke verbodene nasporingen.” Tot zover heeft Jacob van Lennep geschrapt. Uw traditionele Max Ha-

velaar gaat dan verder: „Het is aandoenlijk hoe de waardige man...” enz. enz.

Waarom toch?

Zoals gezegd, het handschrift heeft Multatuli nooit meer in handen gehad. „Waarom toch?” heeft Multatuli zich later afgevraagd. „'t Komeekste is,” zegt hij in 1875, „dat Van Lennep zelf, hier hofmakende aan het bekrompendst bijgeloof, dikwijls met de bijbelse vertellingen den spot dreef. Hij hield van Voltaire meer dan ik, en was zeer in z'n schik als men hem zeide dat-i op dien oppervlakkigen denker geleeke, wat in z'n laatste levensjaren werkelijk 't geval was.” Multatuli komt tot de slotsom: „Z'n orthodoxe vrindjes te Amsterdam mochten niet gekrenkt worden in hun keukenmeidengeloof. Gelukkig dat het aantal ongerijmdheden in den bijbel zo groot is, dat niemand verlegen hoeft te staan om de hier gesupprimeerde „neuswijzigingen” van Frits met beliebige uitbreiding aan te vullen”.

Intussen blijkt uit deze korte passage van de Max Havelaar dat ook deze kant van Multatuli een belangwekkende is. Het zijn nu geen gewichtige vragen meer. Maar omstreeks 1860, toen de moderne richting in de theologie en in het bijzonder in de bijbelwetenschap zich nauwelijks in ons land begon te bewegen, toen waren deze vragen van Multatuli een bewijs dat hij ook op dit gebied nagedacht had en een standpunt had bepaald. Tegenover Max Havelaar staan niet alleen Batavus Droogstoppel en Slijmering, maar ook Dominee Wawelaar. Voor het goede begrip voor de volledigheid van Multatuli's aanval op de domperij is kennis van de geschrapte passage onontbeerlijk.

mei 1960

P. Spigt

Tanchelijn, kroniek van een ketter

„Zeker echt iets voor jou, dat Tanchelijn!” zei een kennis. „Hoezo?”, vroeg ik, „heb je 't gezien?” „nee dat niet, maar ik heb erover gelezen, in de Groene, en ik heb de indruk gekregen, dat het een humanistisch stuk is.” „O”, zei ik.

Goed, nu ook de redactie dit blijkt te verwachten, zal ik erover schrijven. Maar moeilijk blijft het. Ik heb Tanchelijn gelezen; ik heb de voorstelling gezien, ik heb kennis genomen van de laaiend enthousiaste commentaren van Jeanne van Schaik-Willing in de Groene en van Ed. Hoornik in Het Toneel en tenslotte van het bij de tekst afgedrukte deel van het jury-rapport. Er staat in dit rapport één zinnetje, dat mij intrigeert. De minderheid van de jury, bij wie „de volstrekt negatieve en eenzijdige levenshouding, die het stuk tot uiting brengt”, weerstand ondervond, „erkende echter, dat het één der principiële rechten van de kunstenaars is, uiting te geven aan zijn waarachtige overtuiging.” Ik erken dit recht, maar wat ik zo bitter graag zou willen weten is dit: *wat is nu de inhoud van deze waarachtige overtuiging?* Het is deze vraag, waarop noch Mulisch zelf noch de voorstelling een overtuigend antwoord heeft gegeven, en de commentaren maken de zaak niet duidelijker.

Wat er gebeurt in deze kroniek van een ketter, die „geen historisch toneelstuk” — lees: een niet historisch toneelstuk — wil zijn, is gauw verteld. Everwachter, de geëxcommuniceerde priester, die een pastoor heeft weggeranseld van zijn altaar en fanatiek vecht tegen de „verloedering” van de kerk, tracht volgelingen te vinden voor zijn leer, dat „als God niet bestaat, een genadeloze kerk moet bestaan. Een kerk zonder God — een leger: een leger van strenge, ongelovige priestersoldaten, die rein leven niet omdat ze dan in de hemel komen, maar die rein leven ofschoon er géén hemel is: omdat de mens rein moet leven, of niet leven.” Maar zijn jonge volgeling Ekbrecht — „een blonde prediker, waar de mensen naar zouden luisteren als hij op de markten zou verkondigen, wat ik hem heb geleerd” — is op de markt van Antwerpen als ketter ter dood gebracht, en zijn ouders, de smid Branasse en diens vrouw Ghyote, dragen in de ochtendschemering Ekbrechts lijk naar het bos, waar Everwachter zich schuilt houdt. En terwijl zij hem het gruwelijke verhaal vertellen van Ekbrechts dood, verschijnt Tanchelijn.

Hij trekt eenzaam rond en predikt boete. „De gemeenschap der gelovigen is een zwijnenkot. Maar je kunt net zo goed tegen stenen spreken als tegen mannen. Toen ontdekte ik, dat ik een grote kracht voor vrouwen heb. In zijn oneindige genade en wijsheid heeft de goede God mij deze gave geschonken om mijn heilige zending te volbrengen. De vrouw is de kwetsbare plek van de man: zij is zijn houding in het leven. Ik predik in bed. Ik slaap met de vrouwen van pastoors en magistraten. In de nacht fluister ik de boodschap van apostolische eenvoud over het hoofdkussen. De vrouwen doen de rest. Ik kleed mij aan en trek verder.” Deze blijkbaar

nooit falende methode brengt hij ook nu in de praktijk: hij noemt de moeder van Ekbrecht dadelijk zijn eekhoortje en in het tweede tafereel horen we al van Everwachter: „Hij heeft haar genomen op het graf van haar zoon.” En Everwachter, die van zijn eigen woorden heeft moeten ondervinden, dat de dood er in zit, ziet nu een nieuwe mogelijkheid: „wat hij met een vrouw kan doen, kan hij met het volk doen. Ik zal hem slijpen tot een wapen, zoals de christenheid nog niet gezien heeft. Een harpoen zal ik van hem maken — stap voor stap, zonder dat hij merkt, wat hij wordt.”

Toneelpraatje

Opzet gelukt

Deze opzet gelukt: het „hemelse varken Tanchelijn wordt de verkondiger van Everwachters denkbeelden, en krijgt een geweldige aanhang! Maar op het hoogtepunt van zijn succes, wanneer een opgezweept volksmenigte een kerk bestormt en Tanchelijn zijn ketterse hoon uitstort over de in zonde levende pastoor en de sacramenten, gebeurt er een wonder: een lamme kan lopen. Everwachter probeert nog de verbijsterde Tanchelijn in de hand te houden, maar deze slaat nu reddeloos uit de koers. Terwijl zijn volgelingen hem meer dan ooit nodig hebben om hun leiding te geven tegen de op hen afgestuurde legers, wordt Tanchelijn krankzinnig, gelooft dat hij zelf God is, en laat zich in het huwelijk verbinden met het houten Maria-beeld. Everwachter, die deze waanzinnige verbintenis moet voltrekken, breekt zijns ondanks uit in een gebed, waarin hij God smeekt Tanchelijn van de duivel te verlossen. Everwachter wordt gevangen genomen en overgebracht naar het aartsbisschoppelijk paleis in Keulen. Bisschop Frederik geeft de subdiaken Hubert opdracht Everwachter te gebruiken voor de dood van Tanchelijn. Everwachter krijgt absolutie en Tanchelijn, die wartaal uitslaat en overigens alleen maar snoept en iedere dag zijn meisjes wil, wordt op zijn instigatie vermoord.

En wat is nu de overtuiging, waaraan dit gebeuren vorm heeft gegeven? Die kan ik er met de beste wil van de wereld niet uit halen. Mulisch stelt zich volgens zijn lofgangster in de Groene „op het standpunt van de grote schare van moderne mensen, die de godsdiensten, met hun voor het intellect onaanvaardbare tradities, losgelaten hebben en in een toestand zijn geraakt van religieuze zonder leer, mensen, die persoonlijk worstelen met de raadselen in ons en om ons heen en die een aanhakingspunt voor hun ethiek trachten te vinden. Hier ligt de heroïek van de moderne mens en zijn opgaaf, dit is zijn tragische vrijheid dat hij zonder God

of met een zich niet uitsprekende God aan zijn waardigheid heeft te werken. Dit onderwerp heeft Mulisch aangegrepen.”

Als dit waar was, dan zouden dunkt me de moderne humanisten bijzonder blij moeten zijn met dit stuk. Maar zo is het niet: zij kunnen noch in de rein leven prekende Everwachter noch in zijn werktuig, de bed-held Tanchelijn iets van zichzelf of van hun geestelijke voorouders terugvinden. Ik althans kan mij voor deze door Mulisch bedachte mensen niet interesseren, ik kan er ook geen ogenblik in geloven. Wat voor wonderlijk vat vol tegenstrijdigheden is deze kwasi-scherpzinnige Everwachter, die onder „rein leven” blijkbaar alleen maar seksuele onthouding verstaat — dat alles wat met sexualiteit samenhangt Mulisch niet alleen hoog maar ook lelijk dwars zit, verraadt enerzijds het feit, dat hij in elke seksuele verbintenis iets onreins ziet, een voorbeeld van „verhoedering”, en anderzijds zijn neiging tot seksuele grootspraak —, maar desondanks de van het ene bed in het andere hupsende Tanchelijn tracht te gebruiken voor het verwerkelijken van zijn „kerk zonder geloof. Een kerk, die zich niet permitteren kan, een steek te laten vallen?”

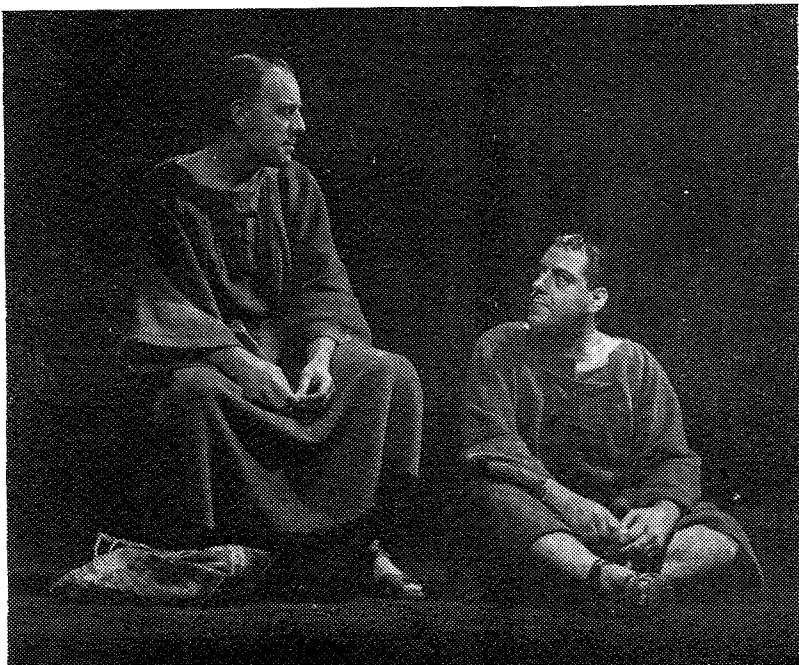
Niet intelligent

Everwachter zelf laat vele steken vallen, niet alleen in de ploertige manier, waarop hij zijn werktuig Tanchelijn ter wille van zijn eigen absolutie laat vermoorden, maar ook in zijn veelgeprezen redeneringen. Hoornik noemt het gesprek tussen Everwachter en Hubert „van een onthutsende intelligentie.” Wat mij alleen maar onthutsend lijkt, is, dat men dit gesprek voor intelligent houdt. De redenering, waarmee Everwachter bewijst, „dat niemand gelooft” is helemaal niet intelligent, maar mag als onversneden kolder worden gekwalificeerd. „Ik zal het nooit iemand uit kunnen leggen”, zegt Everwachter en dat is zijn verstandigste woord.

De vertoning, die ik gezien heb voordat ik het stuk gelezen had, kon de zaak niet redden.

Ko van Dijk liep buitengewoon suggestief rond Ko van Dijk te zijn, en dat was een tijd lang boeiend genoeg, maar op de duur werd men er moe van te wachten op iets geweldigs, dat komen zou en aldoo niet kwam, en bij het slotapplaus klapte vermoed ik dat gedeelte van het publiek, dat niet zo heel bang was om dom te lijken, uitsluitend voor de sprekers. En die hadden dat ruimschoots verdiend.

En Mulisch? Die had — het moge vreemd lijken na het bovenstaande — beter verdiend. Men heeft hem naar mijn mening een bijzonder slechte dienst bewezen door dit werk zo mateeloos te prijzen. Mulisch heeft voorlopig noch de denkracht om de problemen, die hij overhoop bracht dóór te denken noch de warme belangstelling, zeggen we maar gerust: de liefde, waardoor een toneelschrijver er in slaagt ons te laten meeleven met zijn creaturen. Dit gemis is voor iemand van Mulisch leeftijd waarachtig geen schande. Maar talent heeft hij stellig, ook voor het toneel. Het sterkst kwam dit talent misschien uit in de zogenaamde cadenzen. Dramatisch leverden deze invoegeels zeker geen winst, maar poëtisch zijn ze ongetwijfeld zeer suggestief. Maar ook de opzet van zijn stuk getuigt van een onmiskenbaar talent. Zo met name die van de scènes in het bisschoppelijk paleis. Deze hadden weliswaar niet, zoals Jeanne van Schaik-Willing meent, „zo door Shaw geschreven kunnen zijn” — want Shaw kan wel denken en zijn gedachten scherp en helder formuleren! — maar de bouw doet inderdaad aan Shaw denken. En ook in de dialoog is af en toe veel te prijzen. Als Mulisch nog eens een groot toneelschrijver wordt — en misschien heeft hij de makelij daarvoor in zich — dan zal hij dit moeten bereiken door een strenge zelftucht, die hem wars maakt van woordjes-goochelarij, en die hem de knollen doet weggooien, die zijn bewonderaars nu al voor citroenen aanzien. Libbe van der Wal

Ko van Dijk en Han Bentz van den Berg in het toneelstuk van Harry Mulisch: Tanchelijn.

IK denk er ZO over

Onrecht en onfatsoen

De weledelgestrenge heer Van Gils te Vlaardingen is het niet eens met het gratiebeleid van de minister van justitie ten aanzien van de duitse oorlogsmisdadigers. Hij staat wat dat betreft – gelukkig niet alleen. De heer Van Gils staat echter wel vrij eenzaam, wanneer hij beweert dat daardoor „de minister niet alleen onze Joodse medeburgers op het hart (heeft) getrapt, maar ook vele weldenkende mensen uit alle lagen van de bevolking,” een stelling die mij in zijn overdrevenheid rijkelijk aanvechtbaar lijkt. De heer Van Gils schijnt uit het oog te verliezen dat er een wezenlijk verschil is tussen het met iets principieel en moreel oneens zijn en het zich „op zijn hart getrapt” voelen. Het eerste komt voort uit de rede, uit het ethisch oordelen, het tweede uit de emotie. Het is vaak de emotie die de zuiverheid van het ethisch oordeel aantast.

De zuiverheid van het ethisch oordeel van de heer Van Gils is later wederom vertroebeld, de rede en de redelijkheid laat hem daarna wederom in de steek, wanneer hij een beschouwing wijdt aan de „kwalijke tendens” die na de oorlog ten opzichte van de berechting van misdadigers zou heersen.

De rede leert ons dat het gratiebeleid – óók dat ten aanzien van duitse oorlogsmisdadigers wordt gevoerd door de Kroon – Koningin én ministers- en mitsdien onderworpen is aan de controle van de Staten Generaal, en dat de vervolging en de berechting van misdadigers de taak is van de – sedert Montesquieu onafhankelijk – Rechterlijke macht.

De emotie over het gratiebeleid ten opzichte van duitse oorlogsmisdadigers doet de heer Van Gils de rede uit het oog verliezen, wanneer zijn onlustgevoelens hem ertoe brengen onbewijsbare en mitsdien door hem onbewezen stellingen te poneren met betrekking tot de berechting van – niet politieke, niet Duitse – misdadigers. Het zal de heer Van Gils immers duidelijk zijn dat stellingen als: „Er heerst na de oorlog een kwalijke tendens...” en: „de straffen die tegenwoordig worden uitgesproken appelleren in het geheel niet meer aan het rechts gevoel,” „De Rechter (met een hoofdletter nog wel!) heeft... dikwijls weinig meer

in te brengen,” niets uitstaande hebben met het gratiebeleid ten aanzien van duitse oorlogsmisdadigers. Ze zijn in hun generaliserende strekking beslist onwaar.

Ik kan hieruit slechts concluderen dat de heer Van Gils niet alleen ontevreden is met 's ministers gratiebeleid, maar ook met de wijze waarop na de oorlog de berechting van misdadigers wordt uitgeoefend. Dat is natuurlijk de zaak van de heer Van Gils. Maar ik kan niet nalaten de heer Van Gils erop te wijzen dat zijn ontevredenheid – en als ik zijn stukje goed heb gelezen, zou ik veeleer geneigd zijn van „woede” te spreken – niet gebaseerd is op objectieve kennis van de feiten. Het zij toegegeven dat woede of ontevredenheid zelden op feiten stoelen maar hun oorzaak vinden in het gevoelsleven. Maar wanneer de onbewijsbare – want onware stellingen gebruikt worden voor een levensbeschouwing, die dan nog in druk verschijnt ook, dan wordt het gevaarlijk.

De heer Van Gils gaat er dus van uit dat de naoorlogse berechting van misdadigers en force is en constateert dat een doodstraf – middels gratie – omgezet in een gevangenisstraf van 20 jaren, uiteindelijk, door toepassing van de – wettelijke, want in de artikelen 15 en volgende van het wetboek van Strafrecht – dat al van ver vóór de oorlog stamt! – neerkomt op een gevangenisstraf van 12-15 jaar. Dit heeft volgens de heer Van Gils niets meer te maken met Recht, dit is Verraad (de hoofdletters zijn van de heer Van Gils). Dit – niet bewezen – onrecht en Verraad wil de heer Van Gils te lijf. Hij voorspelt – gelukkig voor hem behoeven voorspellingen geen bewijs! – dat, wanneer de Overheid niet langer bereid of in staat blijkt – en dat ziet er volgens de heer Van Gils naar uit! – de beveiliging tegen misdadigers metterdaad te garanderen, dat men in dat geval weer terug zal moeten gaan naar een methode die eeuwen geleden het enige middel was: de methode die men in de wetenschap „de eigen richting noemt en die al tijdens het Romeinse Rijk als onrechtmatig – want in strijd met het Recht – werd bestempeld. Maar het doel heiligt de middelen, zo betoogt de heer Van Gils immers – en nu komt een kristallen

bol weer op tafel – „de werkelijke sadisten en moordenaars, die een gering percentage van de bevolking uitmaken, zal de macht in handen krijgen en zal kans zien honderdduizenden onschuldigen te vermoorden, te verminken of op andere wijze ongelukkig te maken.” Dit geringe percentage schat ingenieur Van Gils op 0.1 % van de bevolking. Als we de bevolking van Nederland op 10 miljoen stellen dan komen we tot een angstig totaal van tienduizend werkelijke sadisten en moordenaars in Nederland. Een hele stad vol! Als we daarbij nog tellen de ongetwijfeld hogere percentages van lieden die de andere artikelen van het wetboek van Strafrecht overtreden – inbrekers, oplichters, valse munters, enzovoort – op wie toch ook die te kort schietende overheid geen vat zou hebben – dan komen we in Nederland alleen al op een aantal dat niet beneden de honderdduizend zal liggen. Deze groep zal vroeg of laat – nog steeds volgens de voorspellingen van de heer Van Gils – ongetwijfeld de macht in handen krijgen. Een gruwelijk vooruitzicht!

De heer Van Gils ziet geen andere oplossing dan dit „kleine percentage sadisten en consorten uit te roeien en onschadelijk te maken.” Het is niet de moeite waard om bij stil te staan. Gespierde taal en... een even geniale als radicale oplossing! Helaas is de oplossing niet geheel oorspronkelijk. Roerden de Romeinen niet de Christenen uit, de Fransen tijdens de Revolutie, hun vroegere aristocratische machthebbers, Hitler het jodendom? De Romeinen, de Fransen en de Nazi's gebruikten ook hetzelfde argument als de heer Van Gils: „De enige manier om iets goeds (!?) te kweken is het onkruid uit te roeien, dat de goede planten kan overwoekeren.”

De geschiedenis heeft geleerd – de heer Van Gils zal het niet ontkennen – dat het liquideren van grote groepen mensen door de eeuwen heen beschouwd is als in strijd met het Recht. In een in 1948 (na de oorlog dus!) door de derde Algemene Vergadering van de Verenigde Naties met 55-0 stemmen aanvaard verdrag verklaren de verdragsluitende partijen dat genocide – het vernietigen van groepen mensen – zowel in oorlogs- als in vreedstijd – een misdrijf is krachtens internationaal recht. Desondanks ziet de heer Van Gils maar één middel om een „betere” wereld te krijgen: onschadelijkmaking van die 10.000 (100.000?) „schurken” in Nederland, de miljoenen „schurken” in alle andere landen ter wereld.

Deze „betere” wereld van de heer Van Gils is niet de mijne. Het zal er een zijn van objectief onrecht en van subjectief onfatsoen.

J. H. Jansen, Leiden

Recht en fatsoen

Het artikel „Recht en Fatsoen” voorkomend op pag. 13 van Mens en Wereld van 23 april 1960 (15e jaargang nr. 8) wekt de indruk, dat de schrijver tijdens en na de tweede wereldoorlog veel zeer heeft geleden door daden van anderen.

Men zal hem niet kunnen helpen door tegenspraak of lering. Maar het zou wel erg jammer zijn als de buitenwereld de indruk kreeg als zouden opvattingen als van deze schrijver in overeenstemming zijn met die van het „Humanisme”.

Een woord van protest mag dus niet ontbreken.

Er zijn als ik het goed begrijp twee zaken die de heer Van Gils uitermate ergeren. De z.i. te zachtmoedige behandeling van oorlogsmisdadigers en de houding van de rechterlijke macht, die zich zou laten leiden door psychiaters

enz. die hij onbevoegden noemt. Hij ziet als enig probleem het afrekenen met moordenaars en slavenhandelaars (voor allen de doodstraf?) en dan komt er volgens hem een betere wereld.

Geloofd de schrijver dat die oorlogsmisdadigers en moordenaars allemaal zwart zijn en wij, de fatsoenlijken, wit? Dringt het niet tot hem door dat de oorlog met al zijn afgrijselijkheden menigeen die in vreedstijd een gewoon burger zou zijn geweest tot de vreselijkste daden heeft gebracht? Zijn deze mensen niet ook slachtoffer van de oorlog en zou het uitbannen van oorlog niet meer bijdragen tot het ontstaan van een betere wereld dan het doden van honderden van hen? *

En verder, hebben de rechters inderdaad in strafzaken weinig meer in te brengen? Omdat ze geadviseerd worden door verschillende per-

sonen die hen omtrent de dader, zijn verleden en zijn aanleg komen inlichten? Het laatste woord is toch zeker aan de rechter die volkomen bevoegd is welk advies ook naast zich neer te leggen als het in strijd is met zijn opvattingen of met het belang der maatschappij, zoals hij het ziet. Wat in de praktijk ook herhaaldelijk geschiedt.

Ik weet niet of de heer Van Gils veel succes zal hebben met zijn oproep tot fatsoenlijke mensen (de witten dus) om zich te verenigen.

Ik wilde maar dat zoveel mogelijk mensen zich verenigden om de oorlog uit te bannen. Daardoor zou tevens heel wat misdadigheid uitgebannen worden. H. G. Veth, Almelo

* Heel belangrijke lectuur ook in dit verband is het boek van Dr. B. V. A. Röling, *De criminologische betekenis van Shakespeares Macbeth*. Zie o.a. pag. 140.

60 jarige dame wil samenw. - na gezam. overleg - wenst vrije kamer.
 Kan dit ook aanbieden (event. 2 met keuken) in bosrijke omgeving bij Utrecht.
 Aan beschaafde dame, heer of gep. echtpaar, event. met algehele verzorging.
 Brieven onder no. mei 6 aan het bureau van dit blad.

Te Amsterdam wordt bij een oude dame, die niet hulpbehoevend is, maar toch niet meer alleen mag zijn, een hulp gevraagd.
 Iedere dag van 9-5, behalve zondag. Brieven onder no. mei 7 aan het bureau van dit blad.

Dame voor de huishouding gevraagd door weduwnaar met 3 kinderen te Amsterdam.
 Brieven onder no. mei 8 aan het bureau van dit blad.

Vergeletto-Ticino - 900 m. Bij Locarno. Kamers met gebruik van keuken 1 juni-27 juli. J. Weiland, Händelstr. 32, Arnhem. Tel. 08300-26569.

VREDESACTIE

Radicaal Pacifistisch Maandblad
 onder redactie van Dr. W. J. JONG en H. KUYSTEN
 Administratie-adres: Postbus 246, Rotterdam
 Postgiro 445129 • Abonnementsprijs f 5,- per jaar

Niet alleen de kerkelijken hebben hun wezenverzorging.

De Weezenkas

Vereniging tot opvoeding en verzorging op humanistische grondslag neemt op zich de verzorging van de wezen der buitenkerkelijken

Sluit U daarom aan bij deze vereniging

Inlichtingen omtrent lidmaatschap bij de Secretaris: J. de Leeuw, Herengracht 62, Amsterdam-C.

CREMATIE

is

waardig en piëteitvol

Inlichtingen worden U gaarne verstrekt door de

VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE

Riouwstraat 186 — 's-Gravenhage

Tel. (070) 55 47 97

LIDMAATSCHAP: f 2,- PER JAAR

ZOMERSCHOOL 19 - 23 JULI

Ook dit jaar wordt de Zomerschool weer gehouden in de gebouwen van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort.

Onderwerp: GROTE GEESTELIJKE STROMINGEN

Leiding: Drs. J. H. P. COLPA

Huishoudelijke leiding: Mevr. J. K. van Eck

Sprekers: G. M. de Gelder: „Grote geestelijke stromingen in 't Indische denken.”

S. L. Kwee: „Grote geestelijke stromingen in het Chinese denken.”

.....: De Islam.

Prof. Dr. H. Kraemer: Het Christendom in zijn verhoudingen tot andere geestelijke stromingen.

Aanvang: dinsdag 19 juli te 15.00 uur

Einde: zaterdag 23 juli te 14.00 uur

Kosten: Met volledig pension f 50,-.
 Met alleen koffie en thee f 16,-.

Aanmeldingen en inlichtingen bij het secretariaat van de

Humanistische Stichting „Socrates”

Oudegracht 152, Utrecht

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT voor wetenschap en cultuur, wil een blad zijn voor de verdieping van de humanistische overtuiging

Redactie: Prof. Dr. H. Freudenthal, F. P. Huygens, Dr. B. W. Schaper, Prof. Dr. G. Stuiveling, Prof. Dr. Libbe van der Wal, Prof. Mr. A. D. Belinfante en Prof. Dr. T. T. Ten Have

Abonnementsprijs: f 7.50 per jaar (voor donateurs en contribuanten van Socrates en voor studenten f 6,- per jaar).

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

HUMANISTISCHE STICHTING
 SOCRATES

Oudegracht 152, Utrecht

Giro 582293

HUMANISTISCHE LUISTERKRING

„HET WOORD VAN DE WEEK”

De nieuwe omroepwet geeft het Humanistisch Verbond geen eigen zendtijd zoals de kerken die hebben.

Ruim 24.475

personen gaven zich reeds op als lid van de humanistische luisterkring om onze eis tot eigen zendtijd kracht bij te zetten. Helpt mede dit aantal te vergroten door u NU aan te sluiten!

Aanmeldingen door middel van: storting of overschrijving van f 1,- op girorekening 58 t.n.v. Hum. Luisterkring „Het Woord van de Week” of per briefkaart of aanmeldingsformulier met f 1,- extra porto.